

Dr. VLAD. R. PETKOVIĆ: PETROVA CRKVA KOD NOVOG PAZARA

U dolini nestašne Raške u blizini mesta, gde se Deževa stiče u ovu reku, nalazio se grad R a s, koji je sve do Uroša I. bio glavni grad Nemanjića. Grad se spominje više puta za vlade vizantinskih careva, kao što je sačuvan spomen i o episkopskoj crkvi toga grada. To je čuvena «Petrova crkva» ili crkva apostola Petra i Pavla, koja se uzdiže na jednom platou na levoj obali Raške 4 km severo-istočno od Novoga Pazara. Episkop Rasa pripadao je za vlade bugarskog cara Petra (921.—968.) bugarskoj patriaršiji. 1020. god. vizantinski car Vasilije II. stavi ovog episkopa pod vlast Ohridske arhiepiskopije.¹⁾ On je, nesumnjivo, bio neko vreme i u vlasti barske arhiepiskopije, osnovane 1067. godine.²⁾ Episkopija raška mogla je, nema sumnje, postojati i mnogo ranije od X. veka. Za njenu crkvu šta više postoji predanje, da je ona podignuta od apostola Tita, učenika apostola Pavla (ili od drugog učenika sv. Pavla, Timoteja).³⁾

Za ime osnivača stare srpske države, Stevana Nemanju, rečena crkva vezuje se više puta. Episkop raški L e o n t i j e pokrstio je u ovoj crkvi Nemanju⁴⁾, koji je prešao u pravoslavlje. Episkop raški J e v t i m i j e bio je na saboru, koji beše sazvaо Nemanja, da osudi bogumile.⁵⁾ Teodosije u svojoj biografiji Sv. Save veli, da je Nemanja predao presto svome sinu Stefanu u crkvi sv. apostolâ Petra i Pavla u Rasu,⁶⁾ a Domentijan,⁷⁾ Stevan Prvovenčani⁸⁾ i Sv. Sava⁹⁾ vele, da je Nemanju, pošto je predao presto svome sinu Stefanu, zamonašio episkop raški K a l i n i k.

Sv. Sava pri osnivanju samostalne crkve srpske zadržao je episkopat u Rasu. Ona se spominje na drugome mestu odmah iza zetske episkopije. U jednom rukopisu, koji se čuva u riznici manastira sv. Trojice kod Plevalja (pod Nr. 66), spominju se i prvi episkopi raški. Tu, istina, nije naznačeno, kojoj episkopiji pripadaju, nu kako se oni spominju odmah iza zetskih episkopa, a jedini su, za koje nije kazano, iz koje su eparhije, to izgleda pouzdano, da su raški. Oni se spominju ovim redom: Kalinik (verovatno onaj, koji je zamonašio Nemanju), Kiril, Kozma, Gerasim,

¹⁾ И. Руварац: Рашки епископи и митрополити (Глас С. К. А. 62) стр. 8.

²⁾ Ibidem. С. Станојевић: Борба за самосталност католичке цркве у Немањинској држави, 1912. I. стр. 25.

³⁾ У Пењском родослову (XVIII. столеће) Гласник С. У. Д. 35. стр. 16. и у Трношком Гласник V. стр. 29.

⁴⁾ Родослов Врхобрезнички (Споменик С. К. А. III. стр. 99.); родослов Руварчев (Ibidem стр. 105); родослов Трношки (О. С. стр. 29; Карловачки летопис, од око 1503. год.

⁵⁾ Доментијан („Живот св. Симеуна и св. Саве“ издао Диничић, 1865. I.) стр. 30.

⁶⁾ Б. Даничић, Живот св. Саве, 1860, стр. 38.

⁷⁾ О. С. стр. 44.

⁸⁾ Šafar k P. J. Pamatky etc. 1873. VII. str. 12.

⁹⁾ Ibidem II. str 43, 152.

Mihail, Gligorije. Od njih se oko 1284. g. spominje episkop raški Mihail, koji svojoj crkvi, domu sv. apostolâ, priloži mnoge knjige i druge priloge.¹⁰⁾ Godine 1304./5. za vlade kralja Milutina i pod arhiepiskopom Jevstatijem II. episkop raški Grigorije II. pisao je u domu sv. apostola u Kasu jedan »zakonik« za sabornu crkvu Hilendarsku.¹¹⁾ Ovaj isti episkop zajedno sa kraljem Milutinom dade načiniti krst za crkvu sv. apostolâ.¹²⁾ Prema Hrisovulji Milutinovoj iguman manastira raškog zauzimao je među ostalima igumanima sedmo mesto.¹³⁾ Kralj Milutin beše se dogovorio sa arhiepiskopom Jevstatijem II. i pored ostalih episkopa i sa episkopom raškim Filipom, da se prepíše hrisovulja manastira Hilandara, pošto ona beše skoro sasvim propala.¹⁴⁾ Arhiepiskopa Nikodima 1316.—18. god. izabrao je pored ostalih arhijereja i episkop raški Pavle¹⁵⁾ i iguman raški Evstratije.¹⁶⁾ Ovoga episkopa raškog Pavla spominje i arhiepiskop Danilo kao prisutnoga smrti kraljice Jelene supruge kralja Uroša I.,¹⁷⁾ a i kralj Milutin u svojoj hrisovulji manastiru Banjskoj daje episkopu raškom 600 perpera, da za taj novac skuje kandilo crkvi sv. apostola.¹⁸⁾

Ovoga episkopa Pavla kraljica Jelena smatrala je kao rođena oca. Za vreme njegovo izvađeno je iz groba u crkvi manastira Gradca (kod Raške) telo kraljice Jelene i položeno je u kivot ispred oltara pred ikonom Hristovom.^{18a)}

U XV. stoleću u raznim pomenima izlazi na videlo mitropolija raška. Patriarh Nikodim (postavljen za patriarha 1445./6. g. pouzdano je pre toga bio mitropolit raški i zajedno sa mitropolitom smederevskim Atanasijem pratio je despota Gjurgja na njegovu izbegličku putu u Ugarsku i dalje (1439. godine).¹⁹⁾ Ova mitropolija raška potpade pod tursku vlast 1455. godine.²⁰⁾ Verovatno je iz XV. stoleća i mitropolit raški Janićije.^{20a)}

Iz XVI. stoleća sačuvan nam je spomen o episkopu i mitropolitu raškom Simeonu, koji u svojoj oblasti blizu reke Raške podiže crkvu velikomučenici Varvari i 1525./6. priloži ovoj crkvi jedan zakonik²¹⁾, a 1547. jedno tetrajevandjelje.²²⁾ Ovaj Simeon je po smrti ohridskog arhiepiskopa Prohora 1560. god. postao ohridski arhiepiskop²³⁾, nu u ovom zvanju živeo je samo pola godine. U drugoj polovini XVI. stoleća mogao je živeti mitropolit raški i starovlaški Visarion (posle dograđenja manastira Pive 1586. god.), rodom iz Pive, koji obnovi zapusteli manastir Gradac kod Raške.²⁴⁾

10) Л. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I. стр. 13.

11) Ibidem str. 17, Nr. 38.

12) Glas S. K. A. 62. str. 21.

13) Lj. Stojanović o. s. str. 94. Nr. 304.

14) Povelja Nr. 13 u riznici manastira Hilandara.

15) Spomenik S. K. A. IV. str. 10.

16) Ibidem.

17) I. Ruvarac o. s. str. 21.

18) Стојан Новаковић, Законски споменници српских држава Средњег века 1912., стр. 629—630.; I. Ruvarac o. s. p. 22.

18a) Б. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, 1866., стр. 100.

19) I. Ruvarac o. s. str. 23.

20) Ibidem str. 25.

20a) Ibidem str. 24.

21) Lj. Stojanović o. s. str. 144. Nr. 457.

22) Ibidem str. 175. Nr. 544.

23) Ibidem str. 191., Nr. 609., 610.; Upor. I. Ruvarac o. s. str. 26.

24) Ibidem II. str. 428., Nr. 4329.; I. Ruvarac o. s. str. 28.

Godine 1607./8. mitropolit, po svoj prilici raški Simeon priloži manastiru Studenici kivot za mošti svetoga kralja.²⁵⁾ Verovatno je posle njega bio mitropolit raški Josif.^{25a)} Godine 1631.²⁶⁾ i 1635.²⁷⁾ spominje se mitropolit Rasa i novopazarski Maksim. Patrijarh Gavril (izabran 1648. god.) bio je mitropolit raški i kao takav obnovio je 1643./4. god. zapusteli manastir Kovilju u Starom Vlahu (ispod Javora).²⁸⁾ 1688. god. spominje se mitropolit raški Jovan,^{28a)} a 1697. Grigorije.^{28b)} Mitropoliti raški bili su i patrijarh M o j s e j (postao patrijarh 1712. g.) i A r s e n i j e IV. (postao patrijarh 1725. god.).²⁹⁾ U natpisu iznad ulaznih vrata Petrove crkve od 1728. god. veli se, da je crkvu obnovio patrijarh Mojsije, a da je tada bio mitropolit raški Jevtimije, a patrijarh Arsenije.^{29a)} U Pećskoj Patrijaršiji čuva se jedna bakarna sofa sa natpisom, da je ona svojina mitropolita raškog Jevtimija i da je sakovana 1728. god. Ovaj se mitropolit spominje među narodnim prvacima 1737. god.³⁰⁾ On je sa patrijarhom Arsenijem IV. te iste godine izbegao iz Turske i 1739. god. postao je episkop Vršački.³¹⁾ Oko sredine XVII. stoleća spominje se mitropolit raški, petrovski i starovlaški Gavril Georgijević.³²⁾ Od 1757. do 1763. god. bio je na ovoj stolici mitropolit Jevstatije;³³⁾ 1766. spominju se dva mitropolita raška Gavril³⁴⁾ i Gerasim.³⁵⁾ Ovaj drugi ostao je na mitropolitskoj stolici sve do 1776. god., kada je na mitropolitski presto uzdignut Nikodim (po svoj prilici Grk), koji je zbačen 1784. god. i zamenjen mitropolitom Srbinom Janićijem. Janićije je bio poslednji raški mitropolit, pošto je još pod njim raška eparhija prisajedinjena prizrenskoj.³⁶⁾

Crkva sv. Petra ostade za sve vreme sedište episkopa raškoga. Još u »Chorographia patriarchatus Ipikiensis«³⁷⁾ veli se: »Novi Pazar, episkop u crkvi sv. Petra«.

Kao što se iz ovog historiskog pregleda vidi, crkva je obnovljena nešto ranije od 1728. god. Koliko je daleko išla ta obnova, danas je teško reći. Ona nije mnogo izmenila prvobitnu osnovu crkve. Crkva ima kruženu osnovu. Njeno jezgro čini prostor, iznad koga se svodi kube. Kube podupiru četiri duboke niše, postavljene u pravcu osovinâ. Od ovih niša samo ona, koja predstavlja oltarsku apsidu, ispada napolje. U dužini ostale tri niše išao je jedan spoljašnji obuhvatni prostor, koji se dizao do visine donjega pojasa niskoga tambura i od koga su se danas očuvali ostaci samo na severnoj i zapadnoj strani. Samo u dužini ovoga spoljašnjeg obuhvatnog prostora ide oko kubeta jedan uzan i nizak koridor, koji kroz četiri polu-

²⁵⁾ Lj. Stojanović o. s. I. str. 274., Nr. 976.

^{25a)} I. Ruvarac o. s. str. 30

²⁶⁾ Lj. Stojanović o. s. str. 321., Nr. 1230.

²⁷⁾ Ibidem str. 329., Nr. 1270.

²⁸⁾ Ibidem str. 352., Nr. 1389.

^{28a)} I. Ruvarac o. s. str. 32.

^{28b)} Lj. Stojanović o. s. III. str. 182., Nr. 5727.

²⁹⁾ I. Ruvarac o. s. str. 42.; u jednom zapisu od 1723. spominje se »mitropolit Arsenije iz Raške«. Сборникъ на нар. умотворенія, XXIII. s. 14.

^{29a)} Dr. Vlad. R. Petković, Starine, str. 29.

³⁰⁾ I. Ruvarac o. s. str. 36—37.

³¹⁾ Ibidem.

³²⁾ Ibidem str. 38.

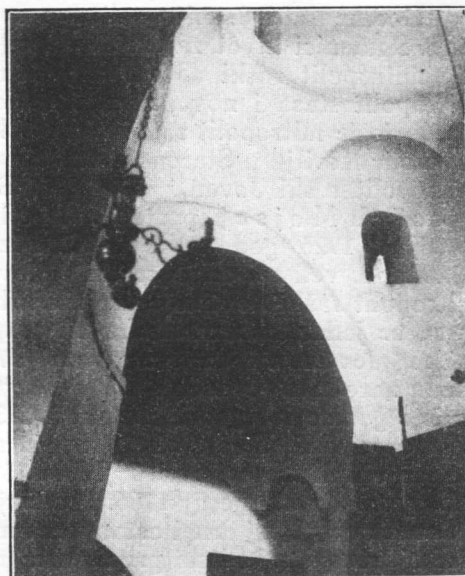
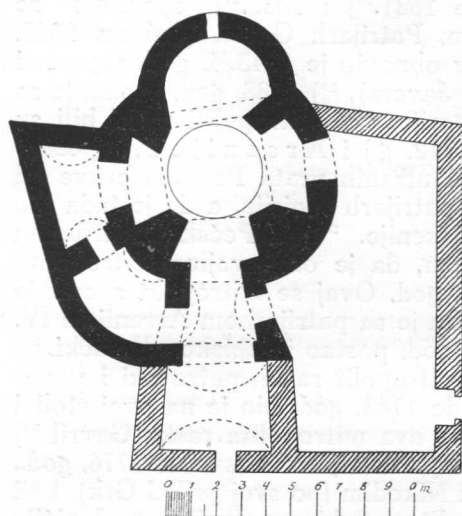
³³⁾ Ibidem str. 39.

³⁴⁾ Ibidem str. 40.

³⁵⁾ Ibidem.

³⁶⁾ Ibidem str. 41.

³⁷⁾ Farlati, Illyricum sacrum VIII. str. 52.

Petrova crkva kod Novog Pazara

Osnova

Izgled unutra

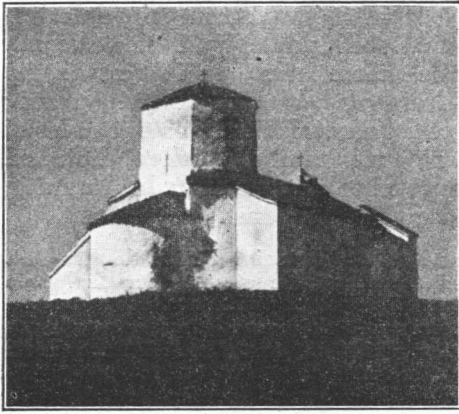
kružna prozorčića gleda u unutrašnjost crkve. Iznad svake od spomenutih niša bio je, nesumnjivo, krov na zabati, tako da su krovovi oko kubeta bili zrakasto poredani, a njihova silueta davala je jednu cik-cak liniju. Ispod svakog zabata bila je formirana po jedna slepa niša, čiji se polukružni lik, koji ju je gore zatvarao, sačuvao danas i spolja i iznutra na južnoj strani.

U svojoj celini crkva, sazidana od kamena, čini utisak spomenika, formiranog od jednog glavnog prostora sa kubetom, koji je sa tri strane opasan sporednim obuhvatnim prostorima. Kube se svodi iznad jednog kvadrata, čiji su uglovi markirani zidnim klinovima, koso utisnutim između pojedinih niša, koje sa sve četiri strane podupiru kube. Kube je spolja osmostrano (sa nejednakim stranama), a iznutra polukružno. Prelaz iz kvadrata u kružnu osnovu kubeta izveden je pomoću sfernih niša (trompe), udubljenih u spomenutim zidnim klinovima. Niski tambur kubeta probijen je sa četiri četverouglasta otvora, koji se ka spoljašnjoj strani sužavaju. Prozorčići, kojima se uzani koridor oko kubeta otvara prema unutrašnjosti crkve, nalaze se ispod spomenutih trompa.

Niše na severnoj, zapadnoj i južnoj strani otvaraju se prema spoljašnjem obuhvatnom prostoru i zasvedene su polu-obličastim svodovima. Trompe, udubljene u uglovima ovih niša, bile su potrebne, da učine mogućnim zasvođavanje trapeznog prostora ovih niša, čija jedna strana predstavlja krivu liniju. Ispod ovih trompa ostaje trougli razrez (Dreieckschlitz) kao u jermenskih crkava.^{37a)}

Petrova crkva svojom arhitekturom upućuje na Istok. Rotunde se sretaju u Maloj Aziji, u Jermenskoj, a naročito je bila čuvena rotunda, koja se dizala iznad groba Hristova u Jerusalimu. Ova poslednja pred-

^{37a)} J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier. II. str. 437. sl. 506.

Petrova crkva kod Novog Pazara
Izgled sa severne strane Vanjština

stavljena je još u ranoj hrišćanskoj eposi na reljefima od slonove kosti i u poznatome mozaiku u apsidi crkve sv. Pudencijane u Rimu. Ona se podražava isto tako u Italiji, Češkoj, Dalmaciji i Srbiji, kao i u drugim oblastima hrišćanskoga sveta. U kubetu, izvedenom na sfernim nišama (trompama), izbija na vidik jedan orijentalni motiv, koji još vrlo rano beše našao primene u hrišćanskoj umetnosti Istoka. Kvadrat, zasveden kubetom, koje podupiru niše, postavljene u pravcu osovina (kao i u pravcu osovina i dijagonala), dominira u arhitekturi Jermenske i Gjurgjijanske, za koju je i unutrašnje podupiranje kubeta vrlo karakteristično. Naročito su za Jermensku i Gjurgjijansku karakteristične ovakve crkve sa jednim obuhvatnim prostorom, koji obuhvata ili celu crkvu ili samo tri četvrtine njene. Predstavu o tome, kako je izgledala prvobitno Petrova crkva kod Novog Pazara, mogle bi nam pružiti neke crkve u Jermenskoj i u Gjurgjijanskoj. Približnu sliku bi nam o tome mogla dati crkva u Kacku, u Gjurgjijanskoj³⁸⁾ (razlikuje se od Petrove crkve time, što ima šest niša) ili crkve u Cvartnocu u Jermenskoj.³⁹⁾

Verovatno, nije slučajno ni to, što su strane oktogona kubeta raspoređene tako, da uglovi ovog oktogona markiraju pojedine strane sveta, kao što je to slučaj i na moćnom kubetu Nemanjine crkve sv. Gjorgja kod Novog Pazara («Gjurgjevi stupovi»), koja svojom arhitekturom potpuno pripada krugu orijentalnih crkava. U istom krugu ideja postale su i one crkve, koje jednim uglom svoje poligonalne apside tačno obeležavaju Istok. (Nemanjina crkva sv. Nikole u Toplici kod Kuršumlja, verovatno i pomenuta Nemanjina crkva sv. Gjorgja.) Sve ove crkve ovakvim rasporedom poligonih strana svoga kubeta i svoje oltarske apside pokazuju, da je još neprestano bila živa uspomena na grandiozne palate asirske i babilonske, koje su postavljane tako, da su njihni uglovi bili okrenuti pojedinim stranama sveta.

U pogledu datiranja za Petrovu crkvu može se samo to pouzdano reći, da je iz doba pre Nemanje. S obzirom na slične crkve u oblasti Kavkaza ona će verovatnije biti iz X.—XI. veka, nego iz epohe pre ovih

³⁸⁾ J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier 1918. II., str. 784. sl. 745., 746.

³⁹⁾ Ibidem I., str. 117., sl. 119.

stoleća, i to upravo iz onog doba, kad je episkopija u Rasu pripadala bugarskoj patrijaršiji i kad su krajevi Rasa bili poplavljeni pristalicama bogomilske jeresi, pothranjivane najvećim delom uticajima iz Jermenske. Osnivač stare srpske države, Stevan Nemanja, ustade odlučno protiv ove jeresi, nu on nije mogao otkloniti i onu orientalsku atmosferu, u kojoj su, nesumnjivo, bile utopljene oblasti njegove zemlje. Crkve, koje on podiže, najjasnije svedoče, da se Nemanja nije kolebao između Vizantije i Zapada, već da se odlučno beše orijentisao put hrišćanskoga Istoka.

Résumé. L' auteur de cet article sur »l' église de Saint Pierre de Ras« est professeur de l' histoire de l' art à l' Université de Belgrade et directeur du Musée national serbe. Cette étude a trait à une caractéristique de la vieille architecture serbe restée jusque là inaperçue, et attire l' attention sur l' influence exercée dans cette architecture par la secte gnostique des bogoumils, qui c' est évolutionné d' une secte plus ancienne (Pauliciens), originaire de l' Arménie.

La tradition impute l' église de S. Pierre de Ras aux temps postapostoliques. Elle était le siège d' un évêché qui pendant le règne du tzar bulgare Petar (927—960) était un suffragant du patriarche bulgare et en 1020 il était mis sous la juridiction de l' archevêché d' Ohrid par un décret de basileus Basile II. Après avoir fondé une archevêché serbe Sava établit à Ras un évêque serbe et les évêques serbes de Ras sont mentionnés plusieurs fois dans les documents du moyen âge. Depuis le XV s. les évêques de Ras obtiennent le grade de métropolitain. Sous la domination turque (depuis 1455) ces métropolitains deviennent quelquefois les archêques d' Ohrid (Siméon en 1550) ou de Peć (Gavril 1648, Moïse 1712, Arsénios IV. 1725). En 1844 l' évêché de Ras est confondu avec la métropole de Prizren.

Par son architecture l' église de S. Pierre appartient au cycle des églises orientales. Le plan; le carré couvert par une coupole, contrebalancée par quatre niches; les trompes d' angle; l' arrangement des masses approchent ce monument des églises de Caucase et témoignent des influences orientales directes.